

ÇİNGGİS HAN'IN İÇ ASYA HALKLARININ KADERİNE GETİRDİĞİ DEĞİŞİM

HOW CHINGGIS KHAN CHANGED
THE HISTORY OF THE INNER ASIAN PEOPLES

Prof. Dr. İsenbike Togan
TÜBA Şeref Üyesi

**Prof. Dr. İSENBİKE TOGAN | Türkiye Bilimler Akademisi Şeref Üyesi |
istogan[at]gmail.com**

Çalışmalarında İç Asya ve Çin tarihi üzerine odaklanmakta olan İsenbike Togan göçebe toplumlarda kabile hayatı, boy-devlet ilişkileri, düşünsel alanlar, estetik, inanç ve kadın tarihi alanlarında araştırmalar yapmaktadır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümünden emekli olmuş ve TÜBA'ya asli üye seçilmiştir. Halen Boğaziçi Üniversitesi Tarih bölümü ve Asya Çalışmaları Merkezi bünyesinde yarı zamanlı olarak araştırmalarını yürütmektedir. Eserleri arasında “Mongolia Before Chinggis Khan” ve “The Early Mongol State” The Mongol World haz. Timothy May ve Michael Hope (New York, London: Routledge, 2021) “Evolution of Tribal Policies in the Regional Empires of Asia” (Problemy Vostokovedeniya. 2017/4 s.21-26.); “Variations in the Perception of Jasagh” Main Aspects of Medieval History of Central Asia (for the Honor of Professor Roziya Mukminova, haz. G. Sultonova vb. (Taşkent: Sano Standart, 2013 (s.67-101); “The Qongrat in History” History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods, haz. J. Pfeiffer and S. A. Quinn (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 61-83); Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan. Brill, Leiden, 1998 bulunmaktadır.

**Prof. Dr. İSENBİKE TOGAN | Turkish Academy of Sciences Honorary Member |
istogan[at]gmail.com**

Concentrating on Inner Asia and China, Isenbike Togan focuses on nomads, tribe-state relations, intellectual and aesthetic studies, sufism and women's history. She retired from the Department of History at Middle East Technical University and was elected as a full member of TÜBA. She still carries out part-time research at Boğaziçi University, Department of History and Asian Studies Center. Her more recent work is on the Mongols and Chinggis Khan “Mongolia Before Chinggis Khan” and “The Early Mongol State” The Mongol World eds. Timothy May and Michael Hope (New York, London: Routledge, 2022 forthcoming); “Evolution of Tribal Policies in the Regional Empires of Asia” (Problemy Vostokovedeniya. 2017/4, pp. 21-26); “Variations in the Perception of Jasagh” Main Aspects of Medieval History of Central Asia (for the Honor of Professor Roziya Mukminova), eds. G. Sultonova et.al., (Taşkent: Sano Standart, 2013 pp.67-101); “The Qongrat in History,” History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods, eds. Judith Pfeiffer and Sholeh A. Quinn (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006 pp. 61-83); Flexibility and Limitation in Steppe Formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan. Brill, Leiden, 1998.

ÇİNGGİS HAN'IN İÇ ASYA HALKLARININ KADERİNE GETİRDİĞİ DEĞİŞİM

Öz

Genellikle Çinggis Han, Orta Asya ve Çin'deki şehirlere yaptığı seferler ve fetihler açısından değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise Çinggis Hanın doğudan batıya uzanan bir eksen üzerindeki seferlerinin ele geçirilen ülke halkları üzerinde etkisini değil de Asya'nın doğusunda bugünkü Moğolistan, Altaylar ve Cuncarya bölgesi ile Ordos, Gansu, Kökenor (Qinghai) bölgelerinde yaşayan ve hayvancılıkla geçinen göçebe halkların hayatlarını ne şekilde etkilediği üzerinde durulacaktır.

Çinggis Han'ın başa geçmesiyle öncesi dönemdeki 'kabile' hayatı, tamamen değiştirilmiş ve evvelki boy, soy efradı 'yeni düzen' ordusunun mensubu haline gelmiştir. Yeni düzende (yasa) vareset usulü de farklılaşmış ve bu yeniliklere mesruiyet kazandırma çabaları dönemin tarih kayıtlarına duygulara hitap eden dizelerle yansıtılmıştır. Bu değişimlerin sonucunda İç Asya eski mücadelelerin getirdiği göçler, akınlar ve seferlerin getirdiği periyodik değişimler yerine özellikle XVI. yüzyıldan sonra askeri faaliyetlerden ziyade daha istikrarlı bir kabile hayatı ile edebi, tarihi ve dini kültür yönünde gelişmelerin sağlandığı bir topluma dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler

Çinggis Han, İç Asya Halkları, Yönetimsel Dönüşüm, Kurumsal Yapı

HOW CHINGGIS KHAN CHANGED THE HISTORY OF THE INNER ASIAN PEOPLES

Abstract

In general Chinggis Khan is evaluated in terms of the campaigns and conquests he carried out on the cities and states of Central Asia and China. Here in this study the focus is on his impact on nomadic societies. While the pre-Chinggisid period is characterized by nomadic clans, tribes and principalities, the new order (*jasagh*) entailed membership in the army of conquest. It was not only changes in the composition of the society that these changes are visible, but also in patterns of succession. In their effort to legitimize the new order, historians of the period used old-time emotional verses in their records implying a continuity.

Retrospectively it can be said that all of these developments changed Inner Asia from a society where intra-tribal strife, migrations, invasions and conquests had been the rule, to more or less homogenous "tribes" who became involved in social and religious literature, historiography thus leaving records of their culture for the posterity.

Keywords

Chinggis Khan, Peoples of Inner Asia, Administrative Transformation, Institutional Structure

GİRİŞ

Genellikle Çinggis Han yaptığı seferler, ele geçirdiği ülkeler çerçevesinde değerlendirilir ve bu konuda herhangi bir fikir ayrılığı yoktur.² Bu seferler sırasında Çinggis Han'ın karşılaştığı ahali ile ilgili olarak uyguladığı siyaset konusunda ise görüşler farklıdır. Bir taraftan öldürülen halk, yakılıp yıkılan şehirler öne çıkarılır³, diğer taraftan onun bu seferler sırasında tüccarlara tanıdığı ayrıcalıklar sayesinde bir *Pax-Mongolica* (Moğol Barışı) meydana getirmiş olması üzerine odaklanılır. Bu sayede Asya ile Avrupa'nın doğusu bir idare altında birleştirilmiş ve bir *imparatorluk* kurulmuştur.⁴ Son çeyrek yüzyılda artık bu tür uzlaşmacı görüşlerin ağırlık kazandığını, seferlerin etkisi yerine sistemin işleyişi hakkındaki çalışmaların arttığı görülmektedir. Ayrıca seferler sonucu çeşitli kültürlerden sanatkarları ve bilim insanlarını bir araya getirmek ve üslupları harmanlamak suretiyle yeni sentezler ortaya çıkardıkları da vurgulanmaktadır.⁵ Hatta sosyal bilimlerde ve siyaset bilimlerinde imparatorluk konusunda geliştirilen teorilerde çoğunlukla Çinggis Han'a yer verildiği gibi, onun bu imparatorluğu nasıl kurduğu sorusu irdelenmektedir. Çinggis Han'ın doğudan batıya uzanan bir eksen üzerindeki seferlerinin ele geçirilen ülke halkları üzerindeki etkisi, fethedilen ülkelerin tarihçilerinin ayrıntılı anlatımları ile pekişir.⁶

² Michal Biran, *Chinggis Khan*, Oxford: Oneworld Academic Publications, 2007; Timothy May, *The Mongol Conquest in World History*, London: Reaktion Books, 2012.

³ David Morgan, *The Mongols*, Oxford: Blackwell, 1986; İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000 [1956].

⁴ Elizabeth Endicott-West, "Merchant Associations in Yüan China", *Asia Major*, 11 (1989), s.127-154; Thomas Theodore Allsen, "Mongolian Princes and Their Merchant Partners, 1200-1260", *Asia Major*, 11 (1989), s.83-125.

⁵ Thomas Theodore Allsen, *Commodity and Exchange in the Mongol Empire. A Cultural History of Islamic Textiles*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997; Anna Akasoy, Charles Burnett, ve Ronit Yoeli-Tlalim, *Rashid al-Din: Agent and mediator of cultural exchanges in Ilkhanid Iran*. Warburg Institute, 2013.

⁶ Vasiliy Vladimiroviç Bartold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, Pennsylvania: E. J. W. Gibb Memorial Trust, 1968; Vasiliy Vladimiroviç Bartold, *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan*, çev., Seniha Sami Morali, haz., Günar Kara, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.

Bu çalışmada ise, Asya'nın doğusunda bugünkü Moğolistan, Altaylar ve Cungarya bölgesi ile Ordos, Gansu, Kökenor (Qinghai) bölgelerinde yaşayan ve hayvancılıkla geçinen göçebe halkların hayatlarını ne şekilde etkilediği üzerinde durulacaktır.⁷

TARİH YAZIMINDA YENİ DÜZENE MEŞRUIYET KAZANDIRAN ESKİ DİZELER

Çinggis Han öncesi dönemde 300 yıldır hüküm süren *kabile hayatı*, Çinggis Han siyaseti ile tamamen değiştirilmiş ve evvelki boy, soy, bölük efradı yeni düzende kurulan ordunun mensubu haline gelmiştir. Uygurların 840'taki çöküşü⁸ ile başlayan bu dönemde baş aktör rolünü oynayan Kırgızlar, halkları bir araya toplama çabası içinde olmamışlar ve 1206'da Çinggis Han devletini tam olarak kuruncaya kadar birbirinden farklı yapıda olan kabileler İç Asya'nın doğusuna hâkim olmuşlardır.⁹

Çinggis Han 1206'daki kurultayda orduyu resmen kurmuş (*MNT* §202) ve eskiden kendi başlarına keyiflerince yaşayan, zaman zaman ittifaklar içine giren, kaygan bir zemin üzerinde ittifaklarda taraf değiştiren¹⁰ zaman zaman da çatışma içinde¹¹ olan kabile toplumlarının İç Asya siyaseti üzerindeki hâkimiyetlerine son vermiştir.¹² Böylece bu siyasetle farklı yapılarıdaki kabilelerin birbirleri ile olan mücadeleleri son bulmuştur. Bu konuda kabile meseleleri ile yakından ilgilenen iki kaynak, anonim *Moğolların Gizli Tarihi*

⁷ Ruth Dunnell, *Tanguts and the Tangut State of Ta Hsia*, New Jersey: Princeton University Press, 1983; Gülçin Çandarlıoğlu, *Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (9.-11. Asırlar)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2013 [1967]; Harold Walter Bailey, "The Seven Princes", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 12/3-4 (1948), s.616-624; Harold Walter Bailey, "A Khotanese Text Concerning the Turks in Kantsou", *Asia Major*, 1 (1949): 28-52; Harold Walter Bailey, "Sri Visa Sura and the Ta-Uang", *Asia Major: A Journal of Far Eastern Studies*, 11/1 (1964), s.1-26; Zeki Velidi Togan, *İç Asya Etnoğrafyası ve Çengiz Han*, haz., İsenbike Togan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

⁸ Michael Drompp, *Tang China and the collapse of the Uighur Empire: a documentary history*, Leiden: Brill, 2005.

⁹ İsenbike Togan, "Mongolia Before Chinggis Khan", *The Mongol World*, haz., Timothy May ve Michael Hope, New York, London: Routledge, 2021.

¹⁰ İsenbike Togan, *Flexibility and limitation in steppe formations: the Kerait Khanate and Chinggis Khan*, Leiden: Brill, 1998.

¹¹ Bu çatışmalar kendilerini özellikle yerelliğin hâkim olduğu MS. 200-500 ve 900-1200 dönemlerinde gösterir.

¹² Togan, *Flexibility and limitation in steppe formations*.

(MNT)¹³ ve İlhanlı veziri Reşideddin'in *Câmiu't-tevârih*¹⁴ adlı eseri bize ayrıntılı bilgi vermektedir.

Bu eserlerden gördüğümüz kabileleri denetim altına alma mücadelesi çerçevesinde üç türlü bir yöntem uygulanmıştır. Bunlar, hâkimiyet altına alınan kabile efradını (i) üleşmek, (ii) bölüştürmek ve (iii) dağıtmak şeklinde özetlenebilir. Ancak bu yöntem kolay olmamıştır. Önce Çinggis Han, annesi, evladı, kardeşleri ve yakınındakiler arasında bir üleşme politikası uygulanmış (MNT § 202), sonra ise itaat altına alınan göçebe kabile efradı arasından kuruluş safhasındaki hizmetleriyle ödüllendirilmeyi hak eden kişilere bölüştürülmüştür. Mücadelelerin başında kendi yanında durmuş olan beş kabile¹⁵ ve eski hizmetlerine binaen özel izin vermiş olduğu bazı durumlar (MNT §218) bu bölüştürmenin dışında kalmıştır.¹⁶ Üçüncü aşamada ise tamamen bir dağıtma görülmektedir. Örneğin Kerayitler ve Tatarlar eski birlikteliklerinden iz kalmayacak bir şekilde dağıtırlar. Bilindiği gibi bu dönemde kabile yapısı içinde ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkiler girift bir şekilde birbiriyle iç içe idi. Çinggis Han'ın kurduğu ordu ile bu ilişkiler ağını tamamen ortadan kaldırmak, İbn Haldun'un *asabiya* dediği kabilelerin belkemiğini kırmak, insanların birbirleri ile ilişkilerini tamamen kesmek, onları eski sosyal, ekonomik ve politik bağlarından koparmak, böylece onları kişi olarak yalnız bırakmak hedefleniyordu. Soya, aileye güvenmek dayanmak yerine ordunun bir ferdi olarak kumandanlarına itaat etmeyi, güvenmeyi ve sadakat göstermeyi öğreniyorlardı. Bu yöntemler yeni değildi, tarihte birçok kereler ve birçok yerde uygulanmışlardı, ancak bu kez kesin sonuç almaya yönelecek şekilde bir siyaset izlendi.

¹³ Bu çalışmada *Moğolların Gizli Tarihi*'ne, Moğolca adının (*Mongğol-un niuça topça'an*) MNT kısaltması ile atıfta bulunulacaktır. Çeşitli dillere çevrilmiş olan bu esere sayfa numarası yerine paragraf numaraları (§) ile atıfta bulunmak bir alışkanlık haline gelmiştir.

¹⁴ Reşideddin Fazlullah. *Rashidu'ddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, 3 Cilt, çev., Wheeler Thackston, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1998-1999.

¹⁵ Paul Ratchnevsky, "Zum Ausdruck T'ouhsia' in der Mongolenzeit", *Collectanea Mongolica: Festschrift für Professor Dr. Rintchen zum 60. Geburtstag*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1966.

¹⁶ İkires, Kongrat, Uru'ut, Mangğıt ve Calayır adını taşıyan bu beş kabile zaman içinde İkires'i içeren Kongratlar, Uru'ud'u içeren Mangğıtlar ve Calayırlar yaşamlarına devam etmişler ve beylikler kurmuşlardır. Calayırlar XIV. yüzyılda İran'da, Mangğıtlar XVIII. yüzyılda Buhara'da, Kongratlar da yine XVIII. yüzyılda Hiva'da hükümlerliklerini ilan etmişlerdir. Bunlar önce Özbek hanlarının atalıkları rolünde iken XVIII. yüzyıl ikinci yarısında kurdukları müstakil idare ile artık kendilerini han olarak kabul ettirmişlerdir. O dönemlere kadar ancak Çinggis evladı han unvanı taşıyordu, Kongratlar ve Mangğıtlarla artık beyler han olmuştur. Reşideddin'de binliklerin dağılımının ele alındığı bölümde (Reşideddin Fazlullah. *Rashidu'ddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh* 2. cilt, çev., Wheeler Thackston, s.272-284) kendi alt birimlerini dağıtılmaya tabi tutulmadan emirleri altında bulundurabilenler daha çok bu beş kabileye mensup kumandanlardır. Çinggis Han'ın annesinin mensup olduğu Olhunut'lar da Çinggis Han'ın hanımı Börte'nin mensup olduğu Kongrat kabilesi ile akraba idiler. Çinggis Han'dan sonraki dönemde ve dört ulusta Kongratlardan damatlar göze çarpmaktadır.

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ'NDE ÇİNGGİS HAN'IN YÖNETİMİ

Çinggis Han'dan önceki durumun nasıl olduğu *Moğolların Gizli Tarihi*'nde destansı bir şekilde canlı canlı, şiirsel bir dille önümüze serilmektedir. Ancak bu bilgi bize verilirken sanki geçmiş hakkında değil de Çinggis Han zamanı içinden söylenen ve o günkü gerçeği aksettiren sözlerle karşı karşıya imişiz duygusuna kapılırız. Bu durum *Gizli Tarih*'in gizemli ozanı/yazarının eskilerden kalma destan parçalarını Çinggis Han'ın ilk eşi, oğullarının anası Börte (§245) ve son eşi Yesüy'ün (§254) ağzından söyletmesinden kaynaklanmaktadır. Bu iki kadın figürden Börte'nin Çinggis Han'ı sanki azarlıyormuşçasına bir tavırla akıl vermesi okuyan veya dinleyenin bütün dikkatini üzerine toplar. Yesüy ise konuya daha akılcı bir tavırla yaklaşır. Öte yandan da her iki durumda da asıl konu imparatorluğun geleceği dolayısıyla Çinggis Han'dan sonra evlatlarının başa geçmesi meselesi olduğu için ayrıntılar gözden kaçır. Geçmişten kalma kalıpları kullanan bu dizelerin geçmişi bize nasıl sunduğunun ayrıntılarını fark etmek zordur. Ele alınan kaynak eserlerin yalnız lafzını değil, o dönemde nasıl algılandıklarını dile getirirken, verileri oluşturan belgelerin (burada dizeler ve ifadeler) satır aralarını da değerlendirmek gerekmektedir.

Şimdi asıl konu ile meşgul olurken, bu sahnelere ve dizelere ayrıntılı bir şekilde bakınca, aslında eskilerden kalma bu dizelerin geçmiş zamanlara ait satırlar içerdiğini görebiliriz. İlk sahne: bir sabah Çinggis Han'ın en küçük kardeşi Temüğe Otçigin'in kendisine yapılan haksız muameleden şikâyet etmek için daha Çinggis Han “yatağından kalkmamışken, onun huzuruna” çıkması ile başlar.

“daha Çinggis Han¹⁷ söze başlamadan Börte-ucin yatağında doğrularak, yorganının uçları ile göğsünü örterek oturur ve Bu ne biçim iştir? Bu suretle onlar [Temüğe-otçigin'i rencide edenler] senin selvi ve çam gibi kardeşlerini herhalde yok edeceklerdir. Hakikaten biraz sonra¹⁸

¹⁷ Her ne kadar *Moğolların Gizli Tarihi* “Çinggis-hahan” ifadesini kullanıyorsa da kağan unvanı ancak oğlu Ögedey zamanında kullanılmaya başlanmıştır. Buradan da anlaşılıyor ki tartışmalı olan *Gizli Tarih*'in yazılış tarihi bazen bizi yanıltabilir (Christopher P. Atwood, “Informants and Sources for the Secret History of the Mongols”, *Mongolian Studies*, 29 (2007), s.27-39)

¹⁸ Metin burada şiir parçası şeklinde dizelerle devam etmektedir. (Erich Haenisch, *Die Geheime Geschichte der Mongolen*, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1941, s.82; Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948, s.165-166; Francis Woodman Cleaves, *The Secret History of the Mongols*, Cambridge: Harvard University Press, 1982, s.180; Igor de Rachewiltz, *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*, 2 cilt, Leiden: Brill, 2004, I, s.171.

*ne'üle metü beye çinu
negüs odu'asu
netkel metü ulus chçinu
ken-e mede'ülkün
tede tulu metü beye chinu
tulbas odu'asu
tuyal metü ulus chinu
ke-e mede'ülkün.*

(Ulu bir ağaca benzer vücudun,
Bir gün gelip yere devrilirse ¹⁹
Kendire benzer ulusunu
kime baktıracaklar, idare ettirecekler? ²⁰

Sütuna benzeyen vücudun
Bir gün gelip de devrilirse
Kuşlara benzeyen ulusunu
kime baktıracaklar, idare ettirecekler?)

*Senin, selvi ve çama benzeyen kardeşlerine bu şekilde takılan bu adamlar,
benim şöyle böyle büyümekte olan üç dört yavrumun idarenin başına
geçmesine nasıl razı olurlar? Sen kardeşlerine karşı yapılan bu muameleye
sükunetle bakarak nasıl razı olursun?" ²¹*

¹⁹ Burada devrilirse ile ifade edilen sözler çevirilerde Temir "yatarsa", Cleaves (1982, s.180) "falleth down", Rachewiltz (2004 I, s.171) "falls down" ve Haenisch (1941, s.122) "sich zum Fallen neigt" şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

²⁰ Türkçe çeviride (Temir, 1948, s.166) "Kimin emrine vereceklerdir?" ifadesi görülmektedir. Metinde kullanılan kelime *mede-* "bilmek, bakmak, idare etmek" *medegül-* "baktırmak ve idare ettirmek" anlamlarındadır. Haenisch (1941, s.122) "Wem wird dein dem wirren Hanf gleiches Volk die Regierung geben"; Cleaves (1982, s.18) "by whom will those let govern?" ve de Rachewiltz (2004, I, s.171) "by whom will they let govern people" şeklinde çevirmişlerdir. Bu dizeleri başka bir bağlamda ele alan Christopher Atwood daha farklı bir çeviri sunmaktadır: "When your body like a bole has bent down, to whom willgo/will do you give your kingdom like aclothed hemp?", "when your person like plinth lies prone, to whom will go/will do you give your kingdom like a flock of birds?" (Christopher P. Atwood, "How the Secret History of the Mongols Was Written", *Mongolica*, 49 (2016), s.28 d. fıkrası). Ancak Atwood kendir gibi girift ve kuşlar gibi uçan bir krallıkla ne kastettiğini belirtmemiştir.

²¹ Gizli Tarih metni burada tekrar *medegül-* "baktırmak, idare ettirmek" fiilini kullanmaktadır. Durum böyle olunca kim idare ettirecek sorusu karşımıza çıkmaktadır. Çevirilerde Haenisch (1941, s. 122) "die Regierung geben" yani hükümeti onlara bırakmak ifadesini, Ahmet Temir (1948, s.166) "devleti teslim etmek", Cleaves (1982, s.180) "how will those suffer govern" ve de Rachewiltz (2004, I, s.72) "allow to govern" ifadelerini kullanırlar.

Yukarıdaki dizelerde ve ifadelerde görüleceği üzere burada iki mesele karşımıza çıkmaktadır. Birincisi kendir ve kuşa benzetilen ulus, ikincisi ise veraset meselesi, Çinggis Han'dan sonra kimin başa geçeceği konusudur.

Önce Börte sonra da Yesü'ün ağzından duyduğumuz dizelerdeki dikkat çeken husus, Çinggis Han zamanını değil geçmişi aksettiren “ulus” tarifidir. Aslında “ulus” yeni bir kavramdır fakat içeriğini dolduran unsurlar eskiye aittir.²² Eski düzen “ulus” gibi birleştirici bir terim ile tarif edilmezdi. Bu düzene hâkim olan soylardı; soy içinde ve soylar arasında akrabalık ilişkileri kendir gibi girift bir yapı arz ediyordu. Soylar akrabalık ilişkileri kadar yaş ile kendilerini tanımlıyorlardı. Soy hiyerarşisi herkesin yaşam içinde içinden geçtiği evrelerdi. Evlenme adetleri, dünürleşme geniş aileler arasında oluyordu. Başlık parası ve çeyiz, aileleri evliliklerle birbirine daha da bağlayan töreler şeklindeydi. Bir de soylardan meydana gelen boylar vardı. Bu yapılar içinde soylar arası hiyerarşik ilişkiler olabiliyordu. Kerayit, Nayman, Merkit gibi Çinggis Han'ın hısımları olanlar ise boy birliğinden beylik siyasi yapısına geçme döneminde idiler. İşte bunlardan, örneğin Kerayitlerde, merkezde “çerig” denen farklı yerlerden gelip katılmış olanlar vardı. Çerigler genellikle bölükler şeklinde düzenlenirdi. Bugün Türkçede de bölük birbiriyle akrabalık ilişkisi olmayan birimlere işaret eder.²³

Bu şekilde Çinggis Han etrafına toplanan bireylere o dönemde *nökör* (yoldaş) deniliyordu. Nökör ve onlara bağlı olanlar ise çadır-evlerin halka halinde dizilmiş olduğu *küriyen*'ler oluşturuyordu. İlk etapta Çinggis Han'ın etrafında kendi istekleri ile ona yoldaşlık edenler 13 *küren* (*küriyen*) oluşturmuştu. Çinggis Han öncesi bu türlü kişiler durumu beğenmedikleri zaman ayakları ile oy vererek uzaklaşıverir, yani kuşlar gibi uçuverirlerdi. Halbuki yeni düzende bu mümkün değil, yer değiştirme yasaktı; kuşlar

²² Ulus kelimesini halk anlamında kullanma Çinggis Han devri Moğolcasında görülen bir husustur. Kelime olarak *ulus* Kadim Türk dilindeki *uluş* (memleket, şehir) ile ilgilidir (Hatice Şirin, *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016, s.338, 745; Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press, 1972, s.152b; Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, 1. cilt, Wiesbaden: Franz Steiner, 1963, s.175-178).

²³ İsenbike Togan, “Boy Devlet İlişkileri ve ‘buluo’ (bölük) Meselesi”, *Halil İnalçık Armağanı - I, Tarih Araştırmaları*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2009; İsenbike Togan, “Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni”, *Bengü Bitig. Dursun Yıldırım Armağanı*, haz., Bülent Gül, Ferruh Ağca, Faruk Gökçe, Ankara: Öncü Kitap, 2013a.

kafese girmişti. Onun için de *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Moğolca *casağ* denilen yasa, "ordu yasası" şeklinde karşılık bulur.²⁴

İkinci mesele ise Çinggis Han'dan sonra idarenin başında kimin olacağı konusudur. Soruyu şöyle de sorabiliriz. Çinggis Han'dan sonra başa geçecek kişiyi kim tayin edecektir; Çinggis Han'n kendisi mi yoksa başkaları mı? Dikkat edilirse dize halindeki bu satırların batı dillerine ve Türkçeye çevirilerinde sorun Çinggis Han'ın idareyi kime teslim edeceği düşüncesi üzerine odaklanmaktadır. Diğer bir deyişle çeviriler Çinggis Han'ın mutlak bir idare kurmuş olduğu ve artık halef tayin etme zamanı gelmiş olduğu varsayımını taşırlar. Ancak Almanca çevirisini yapan Erich Haenisch halk (*Volk*) kelimesini kullanarak, bu pasajda idarenin otokrat bir şekilde Çinggis Han'ın elinde olmadığı izlenimini vermektedir. Hatta "ulusunu kime idare ettirecekler" sözünün arkasında kararların, seçiminin bir kişinin değil de bir ihtiyarlar heyetinin ihtiyarında olduğu izlenimi verilir.

Çinggis Han öncesi toplumda yaşlıların önemi *Moğolların Gizli Tarihi* içinde tekrarlanan "atasözlerini zikredip büyüklerin söylediklerini dikkate alarak *qa'uçin üges qadalun ötögüs üges orkidun*" (MNT §78) ibaresiyle ifade edilir. Nitekim Çinggis Han da (1185/1194) Köke Nağur'da Moğol kabilelerinin ileri gelenleri tarafından han olarak seçilmişti. Ayrıca bugünkü genel kanının aksine 1206'da Temüçin, Çinggis Han unvanını kendi kendine almamış; hanlığı etrafındakiler tarafından ilan edilmiştir.

Burada da eskiden kalma dizeleri kullanarak yeni duruma işaret edilirken meselenin önemi daha da vurgulanmakta ve dinleyici/okuyucunun duygularına hitap edilmektedir. Duygular ön planda olunca, dizelerde işaret edilen halkın seçme yetkisi asıl meselenin yanında dikkati bile çekmez. Yeni düzenin *noyan* ve *nöker*'lerinin ise böyle bir han seçme yetkisi yoktu. Çinggis Han'ın ölümünde sonra toplanan kurultaylarda bazı ileri gelen kumandanlar

²⁴ *Junfa* 軍法 ordu yasası anlamındadır. Türkçede şimdiki sıkıyönetime eskiden "örfi idare" deniliyordu; örfi idare de ordu yasası idi. Yasa hakkında bkz. İsenbike Togan, "Orta Asya'da bir Geçiş Dönemi: 14 - 15. Yüzyıllar", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına*. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan, haz., Hayrunnisa Alan, Abdolvahap Kara, Osman Yorulma, İstanbul, 2008; İsenbike Togan, "Variations in the Perception of Jasagh", *Main Aspects of Medieval History of Central Asia (for the Honor of Professor Roziya Mukminova)*, haz., G. Sulstonova, E. Kerimov, N. Allaeva, Taşkent: Sano Standart, 2013b.

bulunmuşsa da seçimde asıl sözü geçenler büyüklü küçüklü Çinggis Han evladı (*aqa* ve *ini*), özellikle büyükler (*aqa*) olmuştur (Hope 2012).²⁵

İkinci sahne (§254) ise 1219'da Çinggis Han'ın gönderdiği elçilik heyetinin öldürülmesi üzerine²⁶ Çinggis Han'ın Harzemşahlar üzerine sefere karar vermesi olayıdır. Bu kez en genç hanım Yesüy, önce “Hanımız, yüksek dağları aşmak, derin suları geçmek, uzun sefere çıkmak ve büyük ulusunu intizamlı bulundurmak istiyor. Fakat hiçbir hayat ebedi değildir” der; son satırda ise bir farkla aynı dizelerle kendini şöyle ifade eder.²⁷

ne'üle metü beye çinu
negüs odu'asu
netkel metü ulus-ıyan
ken-e gēmü

tulu metü beye çinu
tulbas odu'asu
tuyal metü ulus iyan
ke-e gēmü

Ulu ağaca benzer vücudun,
Bir gün gelip yere düşerse
Kendire benzer ulusunu
kime bırakacaksın?

(Sütuna benzeyen vücudun
Bir gün gelip de devrilirse,
Kuşlara benzeyen ulusunu
kime bırakacaksın?)

²⁵ Michael Hope, “The Transmission of Authority through the Quriltais of the Early Mongol Empire and the İlkhanate of Iran (1227-1335)”, *Mongolian Studies*, 34 (2012), s.87-116.

²⁶ Bartold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*; Bartold, *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan*; Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*.

²⁷ MNT §254. Ahmet Temir (1948, s. 174-175) “kimin emrine vereceksin?” Haenisch (1941, s.129-130) ilk kitabı “wem willst du dann deine Hanfstengeln gleichen Völker unterstellen?” ikinci kitabı ise “wem willst du deine dem Vogelschwarm gleichen Völker anvertrauen?” diyerek Moğolca metinde tekrarlanan *ke-e gēmü* ifadesini *unterstellen* “emrine vermek” ve *anvertrauen* “emanet etmek” fiilleriyle karşılamıştır. Cleaves'in kullandığı (1982, s.190) “to whom will thou bequeth thy peoples?” ifadesinde ise “emanet etmek” anlamı ağır basmaktadır; de Rachewiltz (2004, I, s.182) de Cleaves gibi “emanet etmek” ifadesini kullanır.

Yesü'ün söylediklerinin ancak son satırı farklıdır; bu fark bizi artık Çinggis Han zamanına getirmiş olur. Yesü artık bu konuda söyleyecek kişinin herhangi bir heyet, hatta kurultay değil Çinggis Han'ın kendisi olduğuna işaret eder. Düzen değişmiştir ve bu kararı onun vermesi beklenir. Bu bağlamda Yesü "her biri birer kahraman olan dört oğlundan hangisinin adını zikretmek istersin? Ben bu sözlerimle oğulların, kardeşlerin, tâbilerin ve biz fakirler için düşünülmesi gereken şeyleri arz ettim" diye önerisini tamamlar.

Düzen değişikliğinin ikinci bir vechesi burada "dört oğlundan hangisi" ifadesinde kendini gösterir. Görüldüğü gibi burada babadan oğula geçen bir veraset düzeninden söz edilmektedir. Evvelce veraset babadan oğula geçmiyor, yani dikey bir surette gelişmiyordu. Merkezîyetçiliğin olmadığı birçok kabilenin bir arada bulunduğu ortamda veraset büyük kardeşten bir küçüğe geçerdi ki buna "yatay veraset" denilmektedir.²⁸ Yesü burada her ne kadar "oğulların, kardeşlerin, tâbilerin ve biz fakirler" ifadesi ile daha geniş bir yelpazeden söz ediyorsa da asıl konu verasetin babadan oğula geçme meselesidir. Her ne kadar Çinggis Han'ın yerine oğlu Ögedey Kağan ve ondan sonra onun oğlu Güyük başa geçmişse de Çinggis Han'ın kardeşleri kendi haklarından o kadar kolay vazgeçmemişler ve mücadelelerini 1251'de başa geçen Mönğke Kağan zamanına kadar sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede de bu dizelerde geçmişten değil de bir bakıma gelecekte söz edildiğini görürüz. Kısaca 1251'lerde olmuş olaylar, Çinggis Han hayatta iken (ö. 1227) yaşanmış gibi gösterilmektedir.²⁹

²⁸ Yatay veraset sistemi için bkz. Thomas J. Barfield, *Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*, Cambridge, Massachusetts: Basil Bakwell, 1989, s.14; Peter Jackson, "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, 22 (1978), s.186-244, 193, İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni", Bengü Bitig. Dursun Yıldırım Armağanı, haz., Bülent Gül, Ferruh Ağca, Faruk Gökçe, Ankara: Öncü Kitap, 2013a; İsenbike Togan, "Evolution of Tribal Policies in the Regional Empires of Asia", *Problemi Vostokovedeniya/Problems of Oriental Studies*, 4/78 (2017), s.21-26. Biz yatay veraset usulü ile Osmanlılardaki "ekberiyet" sistemi dolayısıyla aşınayız.

²⁹ Rashid al-Din, *The Successors of Genghis Khan*, çev., John Andrew Boyle, New York and London: Columbia University Press, 1971.

ÇİNGGİS HAN MİRASI

Çinggis Han'ın hükümranlığı kime bırakmak isteyeceği yani veraset meselesi, daha doğrusu babadan oğula veraset usulü bu pasajların can alıcı noktasıdır. Bu pasajda Yesüy'ün kararı Çinggis Han'a bırakmasına karşın Börte veraset konusunda ihtiyarı Çinggis Han'a bırakmamış, eski düzenle uyumlu bir şekilde kararı başkalarının vereceğini ifade etmiştir. Ancak her ikisinin de veraset meselesinde oğullardan bahsedip kardeşlerden bahsetmemeleri burada incelenen dizelerin yalnız Çinggis Han öncesi döneme ait duygular, algılar ihtiva etmeleri ile değil Çinggis Han sonrasına da işaret ettikleri görülmektedir. Hal böyle olunca Christopher Atwood'un *Gizli Tarih*'in yazılış tarihini Mönkge Han (1251-1259) devrine doğru çekmesi daha da bir anlam kazanmaktadır.³⁰ Her ne kadar Ögedey Kağan ve Güyük Han'ın başa geçmelerinde dikey veraset usulünü görüyorsak da bu sözlerle sanki Çinggis Han'ın en küçük oğlu Toluy'un oğlu Mönkge Han'ın başa geçmesi ile verasetin babadan oğula geçmesi meşruiyet kazanmış olur. Kaynaklarda kağanlığın Ögedey evladından Toluy evladına geçişi eski törelere göre Toluy'un en küçük evlat olarak ocağın bekçisi olması hakkına dayandırılır.

Halk kültüründe ocağın bekçisine ev ve evdeki eşyalar kalırdı. Çinggis Han'ın en küçük oğlu olan Toluy'a kalanları sayarken Reşideddin otağlar, ordalar, mallar, hazine emirleri ve Çinggis Han'ın hassa kuvvetlerinden söz eder³¹ ama bu kertede hanlığın miras hakkı olduğunu söylemez.³² Ancak iş Mönkge Han'ın başa geçmesi olayına gelince, o zaman Reşideddin, Çinggis evladı arasında en yaşlı ve sözü dinlenen olan Batu Han'ın ağzından: "Yasa'ya ve örfe göre babanın mevkii en küçük oğlana geçer" diyerek³³ Mönkge Han'ın başa geçmesine meşruiyet kazandırmış olur. Mönkge Han da kardeşi Hülegü'yü 1253'te batıya Batıniler üzerine, diğer kardeşi Kubilay'ı da 1254'te güney Çin'e gönderir. Memluk tarihçisi El-Ömeri'ye göre bu bölgeler Çinggis Han'ın sağlığında ele geçirilmemiş olduğu için³⁴ Hülegü ve Kubilay idari

³⁰ Christopher P. Atwood, "Informants and Sources for the Secret History of the Mongols".

³¹ Reşideddin Toluy Han'a miras kalan hassa ordusunun 101,000 kişiden oluştuğunu belirtir ve bu binliklerin başında olan kumandanları birer birer sıralar. (Reşideddin Fazlullah. *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh* 2. cilt, çev., Wheeler Thackston, 1998-1999, s.272-284.)

³² Rashid al-Din, *The Successors of Genghis Khan*, s.163.

³³ Rashid al-Din, *The Successors of Genghis Khan*, s.202.

³⁴ El-Ömeri, *Masâlik al-absâr fî mamâlik al-amşâr. Das Mongolische Weltreich: Al-'Umarî's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masâlik al-Absâr fî Mamâlik al-Amşâr*, haz., ve çev., Klaus Lech, Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1968.

açından Çinggis Han yasasına bağlı değillerdi ve kılıç hakkı ile alınmış bu bölgelerde kendi yasalarını koymakta serbest idiler. Dönemin tarihçileri Moğolistan, Çin ve İran'da hükümdarlığın Toluy evladına geçişini anlamak, meşruiyet kazandırmak için gayret sarf etmişlerdir.³⁵

Gizli Tarih'e dönecek olursak, veraset meselelerinin konuşulduğu bu sahnelerin Çinggis Han'ın sağlığında cereyan ettiği konusunu tekrar düşünmemiz gerekmektedir. Her iki hatun bu konuyu gerçekten ele almışlarsa, bunun artık Temüçin'in 1206'da Çinggis Han adını almasından çok sonra olması gerekir. 1206'da ne olmuştu? Keçe duvarlı evlerde (çadır) yaşayan halk itaat altına alındıktan sonra, Pars yılında (1206) Onan nehrinin membaında toplananlar, dokuz tuğlu ak sancağı dikerek Temüçin'i Çinggis Han ilan etmişlerdi (*MNT* §202). Çinggis Han Mongğol ulusu orada teşkilatlandırarak 95 binlik halinde düzenlemişti. Ayrıca Çinggis Han annesine, kendisine, kardeşlerine, oğullarına³⁶ kendi hisselerine düşen halkı, metinde "kendi adlarına" diye tabir edilen bir kıstasa göre ayırarak taksim etmelerini buyurmuştu. *Gizli Tarih* bu kıstasın ne olduğu konusunda "keçe duvarlılar" ve "ahşap kapılılar" şeklinde ilginç bir ifade kullanmaktadır. Çevirilerde de Rachewiltz bu pasajdaki keçe duvarlıları göçebeler, ahşap kapılıları da yerleşikler³⁷ olarak anlamıştır; Francis Cleaves ise her iki grubun göçebeler için geçerli olduğunu belirtmiştir. Pasaja dikkatle bakınca, keçe duvarlıları bölüştürmekten ve ahşap kapılıları ayırmaktan söz edildiğini görürüz. Bilindiği gibi Türk dillerinde genelde "ev"³⁸ tabiri ile ifade dilen otağ şeklindeki keçe çadırların kapıları keçeden veya tahtadan olabiliyordu. Burada sonradan Altan Uruğ olarak bilinecek aile içinde üleşilenlerin ilk etapta keçe duvarlılar olduğunu, ahşap kapılıların bu taksimata (ülüş) dahil edilmediklerini anlıyoruz. Bu işlem için kullanılan tabir *tüg'eldü'*dür ki bu

³⁵ İsenbike Togan, "Otchigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty", *Central Eurasia in the Middle Ages. Studies in Honor of Peter B. Golden*, haz., Istvan Zimonyi and Osman Karatay. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016.

³⁶ He divided the tribes and the peoples of the Mongols and the Naiman, as well as all the armies, between the aforesaid sons; and to each of his other younger sons and his brothers and kinsmen he allotted their share of armies (Ala ad-Din 'Ata Malik Juvaini, *The History of the World Conqueror 1. cilt*, çev., John Andrew Boyle, Cambridge: Harvard University Press, 1958, s.41).

³⁷ *MNT* §203; Temir, 1948, s. 136; Cleaves, 1982, s.144; de Rachewiltz, 2004, I, s.135. Genelde yerleşik alanlar ve şehirlerden "surla çevrili şehirler" ifadesi ile söz edilir (*MNT* § 203; Temir 1948, s.136).

³⁸ Genelde Orta Asya'da çadır değil, renginden dolayı *boz üy*, yapılışından dolayı *tirme üy* yani derme ev tabirleri yaygındır.

ifade birbirine bölüştürmek, yani üleşmek anlamındadır.³⁹ İlk üleşme 1203 yılında o dönemin kudretli hükümdarı Kerait Ong Han'ın yenilgisi üzerine “Kerayit halkını hiç kimseye eksik gelmeyecek” şekilde taksim etmesiyle gerçekleşti. Kerayit alt birimi olan on bin Tübe'elerin taksiminde de herkes yetecek kadar pay aldı (MNT §187). Bu arada herkesin üleştirilmediği, örneğin 1198'de Merkitler ilk defa yenildikleri zaman onların bölüştürülmemiş olduğu görülmektedir. Çinggis Han onların bir “bütün olarak”⁴⁰ kalmalarına izin vermişken onlar sonradan ayaklanınca 1205'te onları dağıtmıştı. Diğer taraftan ödüllendirmek istediği bazı kişiler “akrabalarımın her biri bir yerde, darmadağınıklar”⁴¹ diyerek akrabalarını bir araya toplamak isteyince onlara da izin verdiği görülmektedir (MNT §213, 218).

1206 yılındaki kurultayda ise başından beri kendisine inanmış, yanında bulunmuş ve beraber mücadele etmiş olan kişiler ve damatlar⁴² (MNT§ 203) 95 binlik oluşturmuşlardı (MNT §203). Dikkat çeken husus damatların aile arasında değil de hizmeti geçenler arasında sayılmalarıdır. Gerçekten de Çinggis Han onlara yaptıkları hizmetler karşılığında kızlarını vermişti. İlk önce (MNT §202-224) en yakınlarına önemli görevler vererek onlara tabi halklardan da pay, hisse verdiğini görüyoruz.⁴³ Bu bağlamda kullanılan tabir *qubi* “hisse, pay”dır ve fiil olarak paylaştırmak kullanılır (*qubiya'ulba*). Halkın çeşitli birimlere dağılmış olması ile ilgili olarak kullanılan tabir (*bura tara*)⁴⁴ kabile yapısını parçalamak için insanların her yöne dağılmalarından ve dağıtılmalarından (*busang-* ve *busaniğul-*) farklı bir şekilde kullanılır.⁴⁵ Kısacası bu çalışmada kullanılan deyimlere, tabirlere kadar ayrıntılı olarak incelenen durum, Çinggis Han'ın bu konuda ne kadar kararlı olduğunu göstermektedir.⁴⁶

³⁹ Erich Haenisch, *Wörterbuch zu Manğol un Niuca Tobca'an (Yuan-ch'ao pi-shi), Geheime Geschichte der Mongolen*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1962; §187, 4r; §234, 8v.

⁴⁰ MNT §198.

⁴¹ Akrabalar için “ağabeylerim ve biraderlerim (*aqa degüü*)” ifadesi kullanılmaktadır.

⁴² İlginç olan *Moğolların Gizli Tarihi*'nde (§ 215) Çinggis Han aileye mensup kızlara ayrı “pay” verileceğini söyler (de Rachewiltz, *The Secret History of the Mongols*, I, s.806). Böylece kan bağı olan aile (sülale) fertleri kızların damatlardan ayrı bir şekilde değerlendirildikleri görülmektedir.

⁴³ Reşideddin de aile fertleri ve mücadele arkadaşları ayırımı yapılmadığını görüyoruz (Reşideddin Fazlullah. *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh* 2. cilt, çev., Wheeler Thackston s.272-284).

⁴⁴ MNT §213, 8r.

⁴⁵ MNT §208, 45r.

⁴⁶ Okullarda yaramazları, başka şubelere göndermek, amiyane tabirle *azıtıvermek* denilen bu yöntem *İncil*'de de görülen çok kadim bir usuldür.

Daha 1206'dan önce gelişen bu durum yenilen ve tâbiyet altına alınan herkesin yeni kurulan ordunun bir ferdi haline geldiğinin işaretidir. 1206'dan sonra bu ordu düzeni yasa olur. Artık merkezi bir idare kurulmuştur, bunu Çinggis Han⁴⁷;

Şimdi artık Mengü Tanrının verdiği güçle yerin ve semanın (tanrının) inayetiyle kuvvetlenerek bütün ulusu bir tek idare halinde birleştirdikten sonra gündüz-muhafız kıtam için her binlikten adam seçilerek gönderilmesini emrediyorum.

sözleri ile ifade eder. Görüldüğü gibi ilk etapta aile fertleri arasında üleştirilen halk artık tekrar ikinci bir elemeye tabi tutulur. Ancak burada dağıtma ile değil bilakis bir seçme ile karşı karşıyayız. *Gizli Tarih* bu konuyu:⁴⁸

Çinggis Han'ın bu emri üzerine binliklerde seçim işine başlandı ve emir gereğince yüzbaşı ve onbaşların oğullarından gidecekler intihap edildi.

sözleriyle dile getirir.

Burada iki husus dikkat çeker. Bölüştürülen, elenen ve yerleri değiştirilen, akrabalarından koparılanlar henüz yerleşik halklar değildir. İlk etapta eski kabile yaşamının ve akrabalık ilişkisi içinde olmuş olanların bu bağlarını kırmak, koparmak olduğu görülmektedir. Çinggis Han ordusunu düzenlerken özellikle soyları ve soylardan meydana gelen boyları veya Kerayit, Nayman gibi beylik yolunda olanları hedef almıştı. Diğer taraftan yeni düzende kişilerin hangi soya, kabileye mensup olduğu değil de kimin emri altında bulunduğu ön plana çıkmaktaydı. Yapılan yoklamalarda yerinde bulunmayanlar değnek vurularak cezalandırılıyor, üç kere yoklamada bulunmayanlar hem değnekle cezalandırılıyor hem de “bu adam artık yanımızda hizmet görmeye layık olmadığına uzak bir mıntıkaya” sürülüyordu (*MNT* §227). Cuveynî'ye göre ise bulunduğu onluk, yüzlük, binlik veya tümenden ayrılma yer değiştirme ölümle cezalandırılacaktır.⁴⁹ Kişiler, artık eski düzendeki gibi akrabalık ilişkileri ile

⁴⁷ *MNT* §224.

⁴⁸ *MNT* 225.

⁴⁹ Ala ad-Din 'Ata Malik Juvaini. *The History of the World Conqueror* 1. cilt, s.132; Thomas Theodore Allsen, *Mongol Imperialism: the Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*, Berkeley: University of California Press, 1987.

değil, yaptıkları ve başarıları ile mükafatlandırılıyordu.⁵⁰ Böyle bir disiplin içinde kendir gibi girift ilişkiler içinde yaşamak veya kuşlar gibi uçuvermek söz konusu değildi.

SONUÇ

Çinggis Han insanların ufak menfaatler (akrabalık, kendir) ve keyfi hareketler (uçuşan kuşlar) çerçevesinde 300 yıldır süregeldikleri hayatı değiştirip, onları Mongğol ulusun şanı için çalışan ve yapılan seferlerden çalışmalarına karşılık pay alan, kabiliyet, cesaret ve sadakat göstererek yaptıkları ile ödüllendirilen bir ordu-ulus yaratmış ve ordu mensuplarını sefer yapılan her yere göndermişti.

Ordu mensupları sonraki yüzyıllarda bir arada oturmaktan doğan akrabalık prensiplerine dayanan daha çok benzer yapıdaki kabilelere dönüşmüştür. Özellikle Moğollar arasında artık etnik değil de ordu görevlerini yansıtan isimlerle yeni kabileler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında artık o eski çatışmalar da son bulmuştur.

Artık İç ve Orta Asya eskisi gibi kabileler arası çatışmalar ve göçlerle değil bölgesel imparatorlukların (Osmanlı, Safevi, Özbek, Babür, Ming) gölgesi altında yaşayan birbirine benzer yapılarda olan kabileler toplulukları ile gündeme geliyordu. XVIII ve XIX. yüzyılda İç Asya'daki seyyahlar ve araştırmacılar karşılaştıkları kabilelerin birbirinden farkını daha çok isim ve gelenek görenek açısından ele almışlar, yapısal olarak birbirlerine benzemeleri varsaymışlar ve birbirine benzer kabilelerin aynı şekilde çok eskiden beri devam edegeldikleri düşüncesinde olmuşlardır. XVI. yüzyıldan sonraki kabileler artık İç Asya'yı alt üst eden göç ve seferlere kalkışmamışlar, bölgesel imparatorlukların idaresi altında yaşamışlardır.

Böylece İç Asya, eski mücadelelerin getirdiği göç, akın ve seferlerin getirdiği periyodik değişimlerin, özellikle XVI. yüzyıldan sonra askeri faaliyetlerin yerine daha istikrarlı bir kabile hayatı ile edebi, tarihi ve dini kültür yönünde gelişmeler sağlanmıştır.

⁵⁰ İsenbike Togan, *Flexibility and limitation in steppe formations: the Kerait Khanate and Chinggis Khan*, Leiden: Brill, 1998.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Akasoy, Anna, Charles Burnett, ve Ronit Yoeli-Tlalim. *Rashid al-Din: Agent and mediator of cultural exchanges in Ilkhanid Iran*. Warburg Institute, 2013.
- Ala ad-Din 'Ata Malik Juvaini. *The History of the World Conqueror*. çev., John Andrew Boyle. Cambridge: Harvard University Press, 1958.
- Allsen, Thomas Theodore. *Mongol Imperialism: the Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*. Berkeley: University of California Press, 1987.
- Allsen, Thomas Theodore. "Mongolian Princes and Their Merchant Partners, 1200-1260". *Asia Major*. 11 (1989): 83-125.
- Allsen, Thomas Theodore. "The Rise of the Mongol Empire and Mongolian Rule in China". *The Cambridge History of China* Vol. 6: *Alien States and Border Regimes 907-1368*. haz., Herbert Franke ve Denis C. Twitchett. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Allsen, Thomas Theodore. *Commodity and Exchange in the Mongol Empire. A Cultural History of Islamic Textiles*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Atwood, Christopher P. "Informants and Sources for the Secret History of the Mongols". *Mongolian Studies*. 29 (2007): 27-39.
- Atwood, Christopher P. "How the Secret History of the Mongols Was Written". *Mongolica*. 49 (2016): 22-53.
- Bartold, Vasiliy Vladimiroviç. *Turkestan Down to the Mongol Invasion*. Pennsylvania: E. J. W. Gibb Memorial Trust, 1968.
- Bartold, Vasiliy Vladimiroviç. *Moğol İstilâsı Devrinde Türkistan*. çev., Seniha Sami Morali. haz., Günar Kara. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Bailey, Harold Walter. "The Seven Princes". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. 12/3-4 (1948): 616-624.
- Bailey, Harold Walter. "A Khotanese Text Concerning the Turks in Kantsou". *Asia Major*. 1 (1949): 28-52.
- Bailey, Harold Walter. "Sri Visa Sura and the Ta-Uang". *Asia Major: A Journal of Far Eastern Studies*. 11/1 (1964): 1-26.
- Barfield, Thomas J., *Perilous Frontier: Nomadic Empires and China*. Cambridge, Massachusetts: Basil Bakwell, 1989.
- Berlekamp, Persis, Vivienne Lo ve Wang Yidan. "Administering Art, History and Science in the Mongol Empire: Rashid al-Din and Bolad Chengxiang". *Pearls on a String. Artists, Patrons and Poets at the Great Islamic Courts*. haz., Amy Landeu. Seattle: University of Washington Press, 2015.
- Biran, Michal. *Chingiz Khan*. Oxford: Oneworld Academic Publications, 2007.
- Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press, 1972.

- Cleaves, Francis Woodman. *The Secret History of the Mongols*. Cambridge: Harvard University Press, 1982.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. *Sarı Uyurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri (9.-11. Asırlar)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2013 [1967].
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, 1. cilt*. Wiesbaden: Franz Steiner, 1963. (4 cilt 1963-67).
- Drompp, Michael. *Tang China and the collapse of the Uighur Empire: a documentary history*. Leiden: Brill, 2005.
- Dunnell, Ruth. *Tanguts and the Tangut State of Ta Hsia*. New Jersey: Princeton University Press, 1983.
- El-Ömeri. *Masālik al-abṣār fī mamālik al-amṣār. Das Mongolische Weltreich: Al-'Umarī's Darstellung der mongolischen Reiche in seinem Werk Masālik al-Abṣār fī Mamālik al-Amṣār*. haz., ve çev., Klaus Lech. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1968.
- Endicott-West, Elizabeth. "Merchant Associations in Yüan China". *Asia Major*. 11 (1989): 127-154.
- Haenisch, Erich. *Die Geheime Geschichte der Mongolen*. Leipzig: Otto Harrossowitz, 1941.
- Haenisch, Erich. *Wörterbuch zu Mangḡol un Niuca Tobca'an (Yuan-ch'ao pi-shi). Geheime Geschichte der Mongolen*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1962.
- Hope, Michael. "The Transmission of Authority through the Quriltai of the Early Mongol Empire and the Īlkhānate of Iran (1227-1335)". *Mongolian Studies*. 34 (2012): 87-116.
- Jackson, Peter. "The Dissolution of the Mongol Empire," *Central Asiatic Journal* 22 (1978): 186-244.
- Jackson, Peter. "The State of Research: The Mongol Empire, 1986-1999". *Journal of Medieval History*, 26/2 (2000): 189-210.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Harzemşahlar Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000 [1956].
- Lo, Vivienne ve Yidan Wang. "A Comparative Study of Rashīd al-Dīn's Tansūqnāma and its Chinese Sources." *Rashīd al-Dīn. Agent and Mediator of Cultural Exchanges in Ilkhanid Iran*. haz., Anna Akasoy, Charles Burnett ve Ronit Yoeli-Tlalim. London: The Warburg Institute and Nino Aragno Editore, 2013.
- May, Timothy. *The Mongol Conquest in World History*. London: Reaktion Books, 2012.
- Morgan, David. *The Mongols*. Oxford: Blackwell, 1986.
- Rashid al-Din. *The Successors of Genghis Khan*. çev., John Andrew Boyle. New York and London: Columbia University Press, 1971.
- De Rachewiltz, Igor. *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century, 2 cilt*. Leiden: Brill, 2004.

- Ratchnevsky, Paul. Genghis Khan: His Life and Legacy. çev., Thomas Haining. Oxford: Blackwell, 1991.
- Ratchnevsky, Paul. "Zum Ausdruck T'ouhsia' in der Mongolenzeit". *Collectanea Mongolica: Festschrift für Professor Dr. Rintchen zum 60. Geburtstag*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1966.
- Reşideddin Fazlullah. *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles*, 3 cilt. çev., Wheeler Thackston. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1998-1999.
- Şirin, Hatice. *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Temir, Ahmet. *Moğolların Gizli Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948.
- Togan, İsenbike. *Flexibility and Limitation in Steppe Formations: the Kerait Khanate and Chinggis Khan*. Leiden: Brill, 1998.
- Togan, İsenbike. "Orta Asya'da bir Geçiş Dönemi: 14 - 15. Yüzyıllar". *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına. Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*. haz., Hayrunnisa Alan, Abdulvahap Kara, Osman Yorulmaz. İstanbul, 2008.
- Togan, İsenbike. "Boy Devlet İlişkileri ve 'buluo' (bölük) Meselesi". *Halil İnalçık Armağanı - I, Tarih Araştırmaları*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları, 2009.
- Togan, İsenbike. "Çinggis Han ve Ahfadı Zamanında Moğol Veraset Düzeni". *Bengü Bitig. Dursun Yıldırım Armağanı*. haz., Bülent Gül, Ferruh Ağca, Faruk Gökçe. Ankara: Öncü Kitap, 2013a.
- Togan, İsenbike. "Variations in the Perception of Jasagh". *Main Aspects of Medieval History of Central Asia (for the Honor of Professor Roziya Mukminova)*. haz., G. Sultonova, E. Kerimov, N. Allaeva. Taşkent: Sano Standart, 2013b.
- Togan, İsenbike. "Kadim Türklerde Devlet Oluşum Süreci Hakkında". *Bengü Bülük. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. haz. Bülent Gül. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013c.
- Togan, İsenbike. "Otchigin's Place in the Transformation from Family to Dynasty". *Central Eurasia in the Middle Ages. Studies in Honor of Peter B. Golden*. haz., Istvan Zimonyi and Osman Karatay. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2016.
- Togan, İsenbike. "Kül Tegin Yazıtı Doğu Yüzüne Tarihsel Bağlam içinde Bakış". *Prof. Dr. Talât Tekin Hatıra Kitabı* 2 cilt. haz., Osman Fikri Sertkaya, Süer Eker, Hatice Şirin-Erdem Uçar (yay.). İstanbul: Uluslararası Türk Akademisi Yayınları, 2017.
- Togan, İsenbike. "Evolution of Tribal Policies in the Regional Empires of Asia". *Problemi Vostokovedeniya/Problems of Oriental Studies*. 4/78 (2017): 21-26.
- Togan, İsenbike. "Mongolia Before Chinggis Khan". *The Mongol World*. haz., Timothy May ve Michael Hope. New York, London: Routledge, 2021.
- Togan, Zeki Velidi. *İç Asya Etnoğrafyası ve Çengiz Han*. haz., İsenbike Togan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, muhtemelen 2021.